

УДК 725.94(477.54-25)

DOI: 10.26565/2220-7929-2020-57-14

Кісельова Юлія Анатоліївна

кандидат історичних наук, доцент

Харківський національний університету імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: yu.a.kiselyova@karazin.ua

ORCID: 0000-0002-2571-8436

МОНУМЕНТАЛЬНІ МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ ХАРКОВА: СУЧАСНІ МЕДІЙНІ ПРАКТИКИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

У статті йдеться про висвітлення засобами масової інформації меморіальних ініціатив у м. Харкові доби незалежної України. У центрі дослідження перебувають новинні повідомлення друкованих та електронних періодичних видань, присвячені близько 100 пам'ятникам і скульптурним композиціям, спорудженим у місті впродовж 1991–2019 років. Під час аналізу масиву публікацій було звернено увагу на тематичний спектр та архітектоніку повідомлень про монументальні місця пам'яті. У результаті з'ясовано, що широкий інформаційний резонанс щодо встановлення певних пам'ятників був зумовлений не так заслугами історичних осіб, які вшановувалися, як визначався іншими чинниками, зокрема участю представників влади у комеморативних заходах. При цьому повідомлення ЗМІ зрідка містять думку експертів та містян щодо таких місць пам'яті. На сторінках медійних публікацій часто саме представники влади висловлюються з приводу мотивів увічнення та говорять про значення певного місця пам'яті замість безпосередніх ініціаторів, особливо якщо ними є не державні інституції, а громадські організації. Водночас фіксується й інша тенденція: незалежні та опозиційні владі ЗМІ звертають більше уваги саме на мотиви агентів пам'яті, а також розширюють тематичний спектр повідомлень, більш докладно висвітлюючи процес ухвалення рішення та дискусії, пов'язані з цим. На нашу думку, останнє може бути осмислене не тільки як протидія усталеним практикам здійснення та висвітлення у ЗМІ комеморативних заходів, але й як важливий інструмент вироблення нової культури пам'яті та побудови громадянського суспільства. Крім того, на сучасному етапі зростає важливість

широкого суспільного діалогу щодо меморіальних ініціатив у місті між представниками різних політичних і професійних співтовариств. Зрештою, затребуваним стає сприйняття монументальних місць пам'яті не лише як ідеологічного ресурсу чи інструменту символічного маркування території, але також засобу створення позитивного і конкурентного образу міста.

Ключові слова: пам'ятники, медіа, місця пам'яті, комеморативні заходи, Харків, історія пам'яті.

Складно переоцінити роль ЗМІ в процесі надання значення тим чи тим місцям пам'яті. По-перше, матеріали ЗМІ надають статус події самому факту виникнення / визнання монументального місця пам'яті. По-друге, ЗМІ формують фокус уваги людей, фактично навчаючи, як потрібно сприймати та дивитися на пам'ятники. По-третє, медійні матеріали визначають зміст та цінність закодованої в монументах пам'яті інформації, сприяючи формуванню суспільної думки, а також слугуючи джерелом творення певних міських міфів про пам'ятники.

Завдання цієї статті – спробувати дослідити особливості репрезентації монументальних міст пам'яті засобами масової інформації¹. Об'єктом дослідження стали новинні повідомлення у друкованих та електронних періодичних виданнях, присвячені пам'ятникам, меморіалам, пам'ятним знакам та скульптурним композиціям Харкова, що були встановлені у період 1991–2019 років. В цілому за добу незалежності України в міському просторі Харкова було зведено близько 100 пам'ятників та скульптурних композицій², не враховуючи пам'ятників, меморіалів та кенотафів, встановлених на кладовищах міста.

Методика аналізу повідомлень ЗМІ передбачає кілька процедур. По-перше, виявлення тематичного спектра новинних повідомлень, які відображають у певний спосіб репертуар подій, пов'язаних із монументальними місцями пам'яті та свідчать про динаміку та особливості актуалізації пам'яті в цілому. По-друге, аналіз архітекτονіки новинних повідомлень, що полягає також у виявленні тематичних блоків повідомлень та з'ясування їхнього характеру, а саме: наявність інформації про конкурс, висвітлення процесу ухвалення рішень

---

¹ Див. про загальні тенденції взаємодії історичного знання та медіа (Udod 2016, 193-204).

² Див. базу даних «Символічний простір міст Східної та Південної України» на сайті проєкту «CityFace: Практики саморепрезентації багатонаціональних міст в індустріальну і постіндустріальну добу» (<https://cityface.org.ua/data>).

щодо встановлення пам'ятників, інформація про особу чи подію, що увічнюються, інформація про ініціаторів, спонсорів та ін. На окрему увагу заслуговують спікери, автори прямої мови, що фігурують у текстах повідомлень ЗМІ. Нарешті, важливим моментом є компаративний аналіз: регіональних та всеукраїнських, електронних та друкованих ЗМІ, що дозволить говорити про суперечності чи узгодженість між локальним та всеукраїнським вимірами пам'яті та сучасними тенденціями розвитку медіа. Зіставлення повідомлень у пресі, що належать представникам різних політичних сил, дозволить виявити не тільки конфлікти пам'яті, але й точки напруги, навколо яких такі конфлікти розгортаються.

Тематичний спектр виявлених повідомлень про пам'ятники м. Харкова складається з оголошень про конкурси проектів пам'ятників та повідомлень про їхні результати, анонсів про встановлення та відкриття пам'ятників, новин про відкриття монументальних місць пам'яті. До окремої групи на цьому етапі можна віднести повідомлення про помилки, пов'язані з пам'ятниками та написами на них, публікації щодо реставрації пам'ятників та репортажі розважального характеру про цікаві факти чи незвичні пам'ятники, критичні статті, повідомлення про випадки вандалізму, про демонтаж, а також публікації про комеморативні заходи, пов'язані з пам'ятниками. До цього переліку публікацій можна віднести й інтерв'ю зі скульпторами та архітекторами. Отже, навіть наведений перелік орієнтує увагу на вже наявні пам'ятники, залишаючи майже невисвітленими питання ухвалення відповідних рішень та дискусії щодо встановлення пам'ятників. Також у цьому репертуарі повідомлень явно помітна частка публікацій негативного характеру.

Для того, щоби говорити про особливості актуалізації пам'яті засобами медіа, окрім визначення загального тематичного спектра, важливо також з'ясувати кількість публікацій з певної тематики, статус видань (регіональний / загальноукраїнський), де розміщені ці публікації, а також їхні змістовні особливості.

Публікацій про конкурси проектів пам'ятників за кількістю небагато. Це безпосередньо пов'язано з невеликим числом конкурсів (у досліджуваний період 14 пам'ятників Харкова стали результатом реалізації проектів-переможців). Повідомлення про конкурси є двох типів: власне оголошення про конкурс та повідомлення про результати конкурсу. Донедавна такі публікації мали суто інформаційний характер: коротко сповіщалося у найкращому разі про кількість учасників, склад журі, про проект-переможця та його автора, при цьому спікером виступали представники міської влади, голова конкурсної комісії (головний архітектор міста), що цілком слушно, коли йдеться про проекти

міської влади (Tsentr Kharkova prykrasiat' bohyneiu Nike 2011; Moskvina 2004; U Kharkovi vybraly naikrashchyi eskiz 2012). Проте у ситуаціях, коли замовниками виступали інші агенти пам'яті, їхня реакція, як правило, не була відображена в публікаціях³, навіть коли йшлося про специфічні пам'ятники, наприклад, пам'ятники релігійним діячам (Mirer 2009). Іноді такі повідомлення не мали зовсім візуальної репрезентації проєктів, які були запропоновані, і навіть тих, що перемогли (Moskvina 2004; Pobeditelem blits-konkursu na luchshii pamiatnik 2009). Винятком став конкурс проєктів пам'ятника В. Висоцькому, переможець якого був визначений у ході відкритого обговорення (U Kharkovi vybraly pam'iatnyk Vysots'komu 2012).

Ситуація кардинально змінилася після гучного скандалу щодо конкурсу проєктів пам'ятника на площі Свободи, у якому переміг проєкт головного архітектора С. Чечельницького. Опозиційні владі громадські організації змогли через суд скасувати рішення конкурсу (Narizhna 2017b). Знайомство з законодавством та досвід, набутий у цьому випадку опозиційними міській владі силами, дозволив їм вплинути на інші практики проведення (та репрезентації у ЗМІ) конкурсів проєктів нових місць пам'яті. Зокрема, висвітлення конкурсу проєктів пам'ятника Героям Небесної сотні набуло широкого та різноманітного за контентом інформаційного резонансу. Окрім повідомлень про оголошення конкурсу та його результати, було опубліковано й інші матеріали: із запрошенням на виставку проєктів (Narizhna 2017a; Za pamiatnik Geroiam Nebesnoi Sotni 2017)⁴, із повідомленнями про продовження конкурсу (Sokolova 2016) та презентацію результатів (Kuzubov 2018), а також про узгодження проєкту з міською владою (Pervomu zamestiteliu Kernesa ronravilsia proekt pamiatnika 2018). При цьому зазначені повідомлення містили роздуми про символічне та емоційне значення місця пам'яті, тут були візуально представлені проєкти, що брали участь у конкурсі, повідомлялося про реакцію родичів загиблих, з акцентом на тому, що на обрання переможця буде впливати як рішення журі, так і реакція громадськості (Gush 2017). Відповідно в організаторів вийшло представити процес ухвалення рішення щодо встановлення пам'ятника як результат громадської дискусії.

Схожих рис набуло висвітлення у ЗМІ процесу створення пам'ятника учасникам АТО в Харкові. У публікаціях підкреслювалася участь в ухваленні рішення представників ветеранських організацій (V Khar'kove roivavitsia pamiatnik voynam ATO 2016). Усі необхідні етапи ухвалення

³ Хоча останнім часом ця ситуація поступово змінюється, наприклад (Makarenko 2015).

⁴ До речі, саме відсутність публічності конкурсу проєкту пам'ятника на майдані Свободи спричинила особливі нарікання (Kak vybirali glavnoe «odoroblo» Khar'kova 2017).

рішення висвітлювалися у ЗМІ. Спочатку справа увічнення пам'яті учасників АТО не спричинила дискусії (Sklokina 2018). Проте проект, який переміг у бліц-конкурсі, був розкритикований представниками громадських організацій та учасниками бойових дій як такий, що не «відображає емоцій, які хотілося би увічнити» (був запропонований і новий механізм ухвалення рішення, а саме – обрання переможця голосуванням конкурсної комісії та пересічних харків'ян) (Veteran АТО o pamiatnike boitsam 2016). Цей конфлікт набув значного розголосу. Внаслідок цього проект пам'ятника було змінено (U Kharkovi zatverdylu eskiz monumenta 2018). Цікаво, що при цьому очільниця області заявила про невтручання влади у громадську дискусію (Obshchestvennost' dolzhna vybrat' 2016), втім, висловила принципову позицію: «Пам'ятник героям АТО має бути один. Він не повинен вносити розбрат. Громадськість має прийняти точку зору більшості й об'єднатися навколо одного єдиного символу» (Pam'iatnyk heroiam АТО 2017).

Отже, до певної міри влада стала бенефіціаром цієї ситуації, але, з другого боку, подібні публічні дискусії змушують владу утримуватися від позиції ініціатора комеморації та займати нейтральні позиції, перетворюючись на гаранта рівних прав громадян у сфері пам'яті, що характерно для політики пам'яті в європейських країнах (Stryiek 2015, 217). Хід і результати подібних дискусій важливі з огляду на вироблення нової політичної культури в меморіальній сфері.

Для формування значення місць пам'яті важливі також анонси про відкриття пам'ятників. Аналіз масиву цих повідомлень свідчить, що кількість анонсів у пресі співвідноситься не з важливістю особи чи події, що увічнюється, але залежить переважно від інших чинників. Наприклад, від дати, до якої приурочене відкриття пам'ятника. Зокрема, як правило, мають більший інформаційний резонанс повідомлення про меморіальні заходи, що включені до програм певних свят чи відповідних «днів пам'яті». Іншою причиною є перенесення строків встановлення пам'ятників (наприклад, пам'ятник Івану Сірку планували відкрити ще 2013 року, проте фактично він був відкритий 2017 року, що зумовило дві хвилі анонсів у пресі). Важливим чинником широкого висвітлення події у ЗМІ є участь влади в ініціюванні та відкритті пам'ятника. Цікаво, що кількість анонсів стрімко зростає в ситуації, коли монументальні місця пам'яті стають частиною великих проектів з благоустрою міської території, що здійснюються безпосередньо міською чи обласною владою⁵. Наприклад, кількість анонсів про

⁵Невипадково найбільша кількість анонсів була присвячена встановленню пам'ятника В. Висоцькому, який був меморіальною ініціативою міської влади, поєднаною зі створенням найвищого в Україні скеледрому, що мав довгу історію створення та був відкритий у межах святкування Дня міста за участі сина співака.

відкриття пам'ятника священномученику Олександрю (Петровському) перевищує повідомлення про саму подію. При цьому повідомлення про відкриття розпочинаються словами про результати реконструкції площі та містять інформацію про кількість встановлених лав та висаджених квітів (Pamiatnik pokroviteliu Khar'kova 2010). Поява анонсів (та в цілому меморіальних ініціатив) може бути результатом свідомої рекламної кампанії ініціаторів за умови, що сама ідея встановлення пам'ятника видається цікавою представникам ЗМІ. Прикладом може бути ініціатива Харківського національного університету радіоелектроніки встановити пам'ятник програмісту, відкриття якого було чотири рази анонсовано у всеукраїнських виданнях (у місцевій пресі лише один анонс), і всі ці повідомлення містили інформацію про виш (U Khar'kovі z'iauvysia pam'iatnyk 2010). Також причиною великої кількості анонсів є незгода щодо певного місця пам'яті: велика кількість анонсів, що перевищувала кількість повідомлень про відкриття, була спричинена дискусією з приводу розташування Меморіалу жертв Голодомору в Україні (Khar'kov ne khochet stroit' 2007), іншим прикладом є пам'ятник Л. Гурченко.

Формат анонсів дозволяє ініціаторам комеморації висловити свої ідеї та спробувати заручитися більш широкою громадською підтримкою. Проте переважна більшість анонсів за своїм змістом мають суто інформаційний характер. Окрім інформації про дату відкриття, вони найчастіше повідомляють про особливості виготовлення пам'ятників, надають довідку про подію чи особу, пам'ять про яких увічнюється. При цьому ініціатори комеморативних заходів та їхні мотиви, процес ухвалення рішення, думки експертів, дискусії, навіть якщо вони і були, переважно не висвітлюються⁶. Фактично йдеться про констатацію факту, а не про формування суспільної згоди щодо певних місць пам'яті.

До анонсів можна віднести повідомлення про довгострокові плани встановлення пам'ятників. Пік таких публікацій припадає на період початку 2010-х років, коли з'явилися ресурси для активізації діяльності у сфері вшанування минулого (Bitner 2011). Проте більшість із них також лише окреслювали перспективи, не порушуючи питань про мотиви увічнення певних осіб чи подій та фактично зводячи проблему пам'яті до рангу повідомлень про благоустрій міста⁷. Хоча, з другого боку, функціональний потенціал таких публікацій доволі значний. Зміни, що відбуваються останніми роками, говорять про більшу увагу

⁶ Винятком, як правило, є окремі матеріали регіональної преси (Otkrytie pamiatnika 2004).

⁷ У найкращому разі надаються біографічні відомості про осіб, пам'ять про яких планується увічнити (Pamiatniki L. Girshmanu 2009).

до громадської ініціативи під час встановлення тих чи тих пам'ятників⁸. Останнім часом змінюють практики подавання інформації незалежні та опозиційні владі ЗМІ, які навіть в інформаційних за характером повідомленнях про облаштування місць пам'яті звертають увагу саме на ініціаторів встановлення пам'ятників, при цьому міська влада представлена в таких повідомленнях як така, що тільки затверджує та підтримує цю ініціативу (V Khar'kove poiavitsia tri novykh pamiatnika 2018).

Велика кількість повідомлень ЗМІ про пам'ятники являє собою новини про їхнє відкриття. Проте різні пам'ятники отримують різний інформаційний резонанс. Зокрема, лідирують за кількістю публікацій повідомлення про відкриття пам'ятників Л. М. Гурченко, П. П. Гулаку-Артемівському та Івану Сірку. З одного боку, трійка лідерів пояснюється тим, що пам'ятники встановлені нещодавно, коли посилилася роль електронних ЗМІ. З другого боку, очевидно, що відбувається збільшення уваги до пам'ятників в умовах «буму пам'яті» та «війни пам'ятників», що загострилася протягом останнього часу.

Беручи до уваги ці загальні міркування, можна виокремити особливі чинники, що сприяють більш масштабному висвітленню самого факту відкриття монументів. По-перше, кількість повідомлень залежить від стратегії ініціаторів/замовників нових пам'ятників. Зокрема, про відкриття пам'ятника П. П. Гулаку-Артемівському маємо більшу кількість повідомлень, ніж, наприклад, про відкриття пам'ятника І. Сірку, саме завдяки цілеспрямованій інформаційній роботі Центру зв'язків з громадськістю Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Bakirov etc. 2017). По-друге, треба також враховувати, що окремі повідомлення про встановлення тих чи тих пам'ятників (як правило, у виданнях загальноукраїнського формату) можуть бути інспіровані спонсорами. Пам'ятник П. П. Гулаку-Артемівському отримав чотири публікації, які мають промовисті заголовки як-от: «Ярославський подарував Харкову черговий пам'ятник» (Iaroslavs'kyi podaruvav Khar'kovu 2017). По-третє, на кількість повідомлень впливає і особа чи подія, що увічнюються, які можуть більшою чи меншою мірою відповідати сучасній ідеологічній та меморіальній кон'юнктурі. Саме тому кількість повідомлень про відкриття пам'ятника нобелівським лауреатам Харківського університету (близько 19 публікацій) майже вдвічі поступається кількості повідомлень про пам'ятник «ректору, професору історії, класику української літератури» П. П. Гулаку-Артемівському (близько 32 публікацій, серед яких наявні новинні повідомлення в регіональній пресі інших регіонів). Такий «медійний

⁸ Прикладом є публікація, у якій майбутні меморіальні плани міської влади подаються як реагування на пропозиції, що надійшли до топонімичної комісії міста (Kozachenko 2013).

успіх» своєю чергою формує і певний напрям історичної політики окремих агентів пам'яті – громадських організацій та корпорацій.

Аналіз контенту новинних повідомлень про відкриття пам'ятників свідчить про їхній владо-центричний характер. Більшість повідомлень розпочинається інформацією про присутність офіційних осіб на церемонії відкриття. Саме цитати з промов представників влади, як правило, наводяться в публікаціях першими, а іноді вони стають єдиними спікерами, чия пряма мова наявна в публікаціях (*V Khar'kove vozele universiteta 2016*). У цих промовах влада часто звітує про свою діяльність. Наприклад, на відкритті пам'ятнику Л. Гіршману директор Департаменту охорони здоров'я та соціальних питань Харківської міськради І. Шурма розповів про міську програму безкоштовного лікування очей та висловився на підтримку лікарів (*Pamiatnik professoru L. Girshmanu 2009*). Окрім цього, часто саме представники влади на сторінках преси озвучують мотиви увічнення (*V Khar'kove odkryli pamiatnik Vladimiru Vysotskomu 2013*), говорять про значення місця пам'яті (*Pamiatniki uchenym D. Bagaleiu 2010; Kutnova, Lukhanin 2012; U Kharkovi vidkryly pam'iatnyk 2019*) та про заслуги осіб, пам'ять яких увічноється (*Korsunskii 1992*), демонструючи патерналістське ставлення до громадян в усьому, що стосується колективної пам'яті (*Zhurzhenko 2015*). При цьому замовники та ініціатори комеморації часто відсуваються на другий план (лише друковані регіональні ЗМІ зрідка надають слово на своїх шпальтах представникам громадських організацій – ініціаторам увічнення особи чи події (*Sobolevskii, Litvinov 1999; Taranenko 2001*), хоча такі публікації радше є винятком). Реакція громадян на відкриття пам'ятників, як правило, також не згадується⁹, хоча саме така реакція може сприяти творенню та поширенню емоційних значень пам'яті¹⁰.

Утім, останнім часом до кола спікерів поряд із представниками влади потрапляють скульптори та архітектори, які коментують не тільки мистецькі характеристики пам'ятників (*Tarasova 1995*), але й висловлюються з приводу значення історичних осіб (*V Khar'kove odkryli pamiatnik izvestnomu arkhitektoru 2016*) та про мотиви створення місць пам'яті (замість ініціаторів) (*U Kharkovi vstanovleno skul'ptury studentiv*

⁹ Виняток становлять повідомлення про відкриття пам'ятників, щодо яких є незгода, або чия поява пов'язана з певними казусами. Наприклад, наявність реакції харків'ян у публікаціях про відкриття пам'ятника Л. Гурченко та в повідомленні про відкриття другого пам'ятника Незалежності замість встановленого 2001 року «невдалого» пам'ятника (*Strel'nik 2012*).

¹⁰ Сьогодні така думка наявна в публікаціях про конфлікти навколо пам'ятників та представлена у формі узагальненої думки «користувачів мереж» (*U Kharkovi vidnovyly pam'iatnyk Zhukovu 2018*).

2018). Яскравим прикладом є пам'ятник Івану Сірку. Хоча скульптор монументу О. Рідний згадав, що ініціатором пам'ятника був голова Харківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців І. Саратов (V Khar'kovev otkroiuut semimetrovuy monument 2017), проте сюжети про значення І. Сірка в історії міста озвучили не представники громадських кіл, які ініціювали чи підтримували цю ініціативу (зокрема політична партія «Національний корпус»), не професійні історики, а саме скульптор. Отже, медіа фактично сприяють тому, що монументальні місця пам'яті починають сприйматися як витвори мистецтва, що дозволяє нівелювати політичну конфронтацію. Проте для формування саме такого ракурсу сприйняття заважає відсутність відкритих скульптурних конкурсів та дискусій щодо художньої цінності монументів.

Єдиною публічною дискусією, що торкалася проблеми художньої сторони монументів стала серія публікацій з приводу пам'ятника О. М. Бекетову (скульптор С. Гурбанов). Фактично дискусія була інспірована незгодою щодо місця встановлення пам'ятника (Kolesnik 2006) (біля Харківського національного університету будівництва та архітектури імені О. М. Бекетова). Проте у ході дискусії були висловлені серйозні зауваження щодо несхожості скульптури з О. М. Бекетовим та невідповідності додаткових елементів пам'ятника добі, в яку жив та творив відомий архітектор (Khar'kovskii gradsovet prinial reshene 2006). Проте ці публікації не спричинили справжню публічну дискусію (яка виходила б на рівень критики не тільки конкретного пам'ятника, але і проблем скульптурного образу міста). Дискусія закінчилася тим, що пам'ятник був допрацьований, а відповіддю критикам з боку автора стало звинувачення їх у задрощах (Amirkhanian 2007). Згодом у місті був встановлений другий пам'ятник архітектору біля Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова.

Архітектоніка новин дає можливість говорити про механізми формування образів минулого в суспільній свідомості. Одночасно її аналіз дозволяє з'ясувати не тільки те, що хотіли висловити ініціатори створення місця пам'яті та автори повідомлень, але й те, що було відсунуто на другий план. У сучасних ЗМІ спостерігається відмова від пошуку та висвітлення експертної оцінки щодо місць пам'яті. У повідомленнях регіональних ЗМІ все ж таки час від часу згадується думка експертів (наприклад, про значення увічнення пам'яті Г. Сковороди висловився письменник та головний редактор журналу «Березіль» Ю. І. Стадниченко (Romanovskiy 1992), а про роль О. Алчевського – голова Харківського відділення Національної спілки краєзнавців

професор С. М. Куделко (Dikan' 2004). В інших ситуаціях авторами публікацій ставали експерти та замовники пам'ятників, чії публікації відрізнялися інтенцією підкреслити історичні заслуги осіб, чия пам'ять увічнюється, наголосити на обов'язку пам'яті та продовженні славних традицій, а також сформуванню значення місця пам'яті для іміджу міста (Bobin 2000; Posokhov 2003). Проте з поширенням електронних ЗМІ роль експертної думки майже знівельовалася, особливо це помітно на тлі великого масиву публікацій, які нерідко містять поверхову чи навіть викривлену інформацію стосовно певних сторінок минулого. На жаль, професійні історики, літературознавці, мистецтвознавці та експерти з інших галузей, які можуть продемонструвати глибину наукової рефлексії та результати професійного вивчення історичних подій та акторів, воліють не висловлюватися щодо комеморативних заходів. Фактично сьогодні спостерігається очевидний розрив між науковою історією та соціально орієнтованим історієписанням, а також дискредитація професійної історіографії, що зумовлено такою політикою пам'яті, яка не передбачає участь у її виробленні незалежних спільнот експертів (Posokhov 2017, 277-91).

Дивно, але на другий план у сучасних медійних повідомленнях про відкриття пам'ятників часто відсувається навіть інформація про особу, чия пам'ять увічнюється. Публікації, в яких головною темою є саме сторінки біографії історичних акторів, їхні заслуги та значення їхньої діяльності для міста становлять радше виняток (Buriakovskaia 2005; L'vov 2002; Taranenko 2005). Правилком же на сьогодні для повідомлень електронних ЗМІ стала форма стислої довідки про особу чи подію, яка подається наприкінці публікацій (як правило, меншим шрифтом). Можливо, це зумовлено впевненістю авторів, що сьогодні людині з Інтернетом у смартфоні легко віднайти будь-яку інформацію. Втім, на нашу думку, така форма подачі матеріалу впливає не тільки на імідж «героїв», чия пам'ять увічнюється, але нівелює значення питання, кому і за що встановлюються пам'ятники, формує певну меморіальну культуру.

Складно переоцінити важливість інформаційного резонансу щодо встановлення монументів для формування пам'яті. Проте після гучного відкриття пам'ятників не менш важливо підтримувати «гарячу пам'ять». Цю функцію беруть на себе повідомлення ЗМІ, де згадуються ті чи ті пам'ятники, висвітлюються комеморативні заходи. Особливо важливу роль ЗМІ відіграють у формуванні комеморативних практик, які приурочені до нових свят та пам'ятних дат. Фактично можна казати про те, що саме інформаційний резонанс про ці події сприяє

формуванню сталих комеморативних традицій (Khar'kovchane ukrasiat pamiatnik 2016). Проте, на жаль, увага медіа до комеморативних заходів, як уже зазначалося, часто зумовлена лише участю представників влади у процесі вшанування пам'яті.

Архітектоніка повідомлень про відзначення «днів пам'яті» та свят нагадує повідомлення про відкриття пам'ятників та меморіалів. Прикладом може бути висвітлення мітингів, присвячених річницям виводу військ з Афганістану. Зокрема, повідомлення про цю подію у провладних ЗМІ незмінно розпочинаються з називання присутніх офіційних осіб та прямої мови представників місцевої влади, які озвучують зобов'язання влади соціально захищати інтереси ветеранів Афганістану та берегти пам'ять про ті події, і тільки після цього слово надається керівникам громадських організацій ветеранів (Angorskaia 2012; Vozlozheniem tsvetov k pamiatniku 2019). При цьому складається враження, що саме санкція влади дає «право» події бути висвітленою¹¹. Підтверджує цю думку спостереження, що комеморативні заходи з нагоди введення військ до Афганістану (25 грудня), якщо на них не були присутні представники влади, не отримують висвітлення у ЗМІ.

Подібна ситуація склалася і з увічненням пам'яті чорнобильців. Меморіальні заходи з нагоди Дня пам'яті Чорнобильської трагедії (26 квітня), у яких беруть участь представники влади, висвітлюються у ЗМІ ширше, ніж подібні заходи до Дня вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (14 грудня) (U Khar'kovi «zakvitly» pam'iatnyku 2016; V Nemyshlianskom raione 2018), попри те, що остання пам'ятна дата більш оптимістична, оскільки увічне подвиг ліквідаторів, а не пам'ять про трагедію.

Актуалізують пам'ять і повідомлення, що мають просвітницький та розважальний характер. Останнім часом кількість таких публікацій зростає. Втім, зазначимо, що просвітницькі цілі переслідує доволі незначна частина авторів цих матеріалів. Як приклад можна назвати статтю у «Status Quo» про харківські пам'ятники XXI ст., автор якої мав на меті довести, що значна кількість творів скульптурного мистецтва Харкова присвячена представникам науки, культури та діячам козацької доби. На підтвердження цієї думки читачам була запропонована цікава інфографіка з добіркою пам'ятників (Novye pamiatniki Khar'kova 2017). На нашу думку, такі публікації важливі з огляду на те, що вони привчають сприймати місця пам'яті не в політизованій площині, а змушують замислюватися над образом міста в цілому.

¹¹ Хоча незалежні ЗМІ активно змінюють цю практику (V Khar'kove pochtili pamiat' voinov-internatsionalistov 2016).

Проте більшість подібних публікацій виконує суто розважальну функцію. Це зумовлює і добір пам'ятників, про які йдеться, і характер інформації про них. Це здебільшого статті про «дивні», «кумедні» та «оригінальні» пам'ятники Харкова, які з'являються не тільки в регіональних, але й у всеукраїнських ЗМІ (Samye strannye pamiatniki Khar'kova 2018; Bairachna 2018; Ot indiiskikh bozhestv 2013).

Вочевидь, ці публікації сприяють розвиткові туризму в регіоні, створюючи цікавий образ міста. З другого боку, вони виконують функцію м'якої критики, зараховуючи пам'ятники до переліку монументів, «позбавлених смаку», як це було з пам'ятником Незалежності в Харкові (Nash pamiatnik 2009), встановленим у 2001 році (до речі, пам'ятник врешті був демонтований та замінений іншим монументом). Водночас ці публікації сприяють формуванню та закріпленню міських міфів про пам'ятники. Унаслідок цього, наприклад, розважальні історії про «мандри» пам'ятника В. Н. Каразіну заступають у суспільній свідомості історичну роль засновника Харківського університету. Фактично формується певний дискурс, який спонукає публічних істориків і краєзнавців (у відповідь на читацький інтерес) виступати у ролі міфотворців (Strel'nik 2018).

Одночасно негативно впливає на формування колективної пам'яті спрямованість ЗМІ на сенсацію та скандал. Особливо це помітно на рівні назв публікацій, які повинні «змусити» читачів зацікавитися матеріалом. При цьому часто саме політична складова пам'яті скандалізується, хоча зміст таких повідомлень не має критичного характеру. Наведемо кілька прикладів: «В Харькове снесли памятник Независимости Украины. Народ устал от “покращения”»? (V Khar'kove snesli pamiatnik 2012); «Скандальный памятник скоро откроют в Харькове» (Skandal'nyi pamiatnik 2018); «Политическая любовь. В Харькове отметили День влюблённых» (Politicheskaia liubov' 2011).

Іншим наслідком цієї інтенції став сталий інтерес представників ЗМІ до помилок, яких припустилися під час встановлення пам'ятників. Цікаво, що близько дванадцяти повідомлень про встановлення пам'ятника Л. Гурченко в Харкові у своїй назві мали згадку про граматичні помилки (Na Ukraine odkryli 2018), не рахуючи тих повідомлень, які були присвячені лише цій проблемі.

З другого боку, кількість публікацій про вандалізм щодо пам'ятників перевищує повідомлення про їхнє відкриття¹², і це стосується не тільки пам'ятників із політичним підтекстом (V Khar'kovi poshkodyly biust 2017). Власне проблема висвітлення фактів вандалізму щодо пам'ятників заслуговує на окрему розвідку. Проте цікаво відзначити, що

¹² Наприклад, пам'ятник Олександрі Невському в Харкові.

єдині повідомлення на каналі BBC, що стосуються пам'ятників Харкова присвячені саме подіям руйнування пам'ятників та реакції влади на ці дії (U Kharkovi poznosyly pam'iatnyky 2015; U Kharkovi znesly naibil'shohe Lenina 2014).

Гострота боротьби навколо пам'ятників, посилена емоційність навіть інформаційних повідомлень сприяє існуванню дуже різкої форми критики щодо меморіальних ініціатив влади та інших агентів пам'яті. Ювілей Харківського університету та перенесення пам'ятника В. Н. Каразіну до входу в університет спричинили низку «викривальних» публікацій у пресі з приводу ролі засновника університету (Vovk 2016, 183-5; Posokhov 2015, 64-93) та дискусію, яка отримала назву «культурний скандал» (Shekera 2003). Особливого запалу набула критика з приводу встановлення пам'ятника Л. Гурченко в Харкові. З одного боку, ці публікації своїми висловлюваннями («пам'ятник Гурченко вилупився з личинки Кернеса» (Pamiatnik Liudmyle Gurchenko 2018), «жлоби поставили монумент образу жлобства» (Liusie vid bratvy 2018) ображають пам'ять співачки та почуття її прихильників, з другого боку, така критика не досягає мети – вона потенційно не спроможна сприяти формуванню соціальної консолідації. Більше того, деякі метафори (наприклад, «кернесанс» (Pavlenko 2018) та історії політичного протистояння стають частиною міських міфів про пам'ятники, транслюючись через гідів (для яких статті у ЗМІ стають часто єдиними джерелами інформації) на ринок внутрішнього туризму, і в цій формі вони радше виконують розважальну функцію, ніж змушують містян замислитися про «місцевих героїв».

Підбиваючи підсумок, зауважимо, що твердження про надвисокий рівень інструменталізації пам'яті та ескалації історичної політики в сучасному українському суспільстві (Kas'ianov 2018, 8-9) стало аксіоматичним. При цьому очікувати відмови влади від використання пам'яті як ідеологічного ресурсу не доводиться. Потрібно шукати інших шляхів протидії інструменталізації минулого, серед яких саме публікації ЗМІ спроможні відігравати ключову роль.

Важливі кроки на цьому шляху вже здійснюються. Автори та редакції газет (особливо регіональних) усвідомлюють та підкреслюють роль власних публікацій у «формуванні суспільної думки» щодо «необхідності» увічнення пам'яті¹³. Публікації в незалежних та опозиційних владі ЗМІ практикують нові способи подачі інформації про пам'ятники, у центрі якої перебувають не представники влади,

¹³ Наприклад, підкреслення ролі висвітлення (з 1989 р.) трагедії у Дробицькому Яру (Kholmanskaia 2005).

але агенти пам'яті та їхні мотиви увічнення певних діячів минулого. З другого боку, вони практикують розширення тематичного спектра публікацій, торкаються питань про процес ухвалення рішення щодо встановлення пам'ятників, тим самим формуючи нову культуру пам'яті в Україні (Kas'ianov 2018, 49).

Проте одночасно спостерігаються і негативні тенденції. Домінування електронних ЗМІ з їхньою орієнтацією на швидкість висвітлення подій та «сенсаційність» викладу, кількісна перевага негативних повідомлень про місця пам'яті, відмова від спеціалізації журналістів на меморіальних питаннях (як це було, наприклад, у друкованих регіональних ЗМІ) часто призводять до того, що джерелом для журналістів стає лише інформація з сайтів міської чи обласної рад. До речі, на думку деяких дослідників, саме «сенсаційність» та політична заостреність матеріалів відвертає від співпраці зі ЗМІ професійних істориків (хоча це не знімає частки відповідальності з них) (Udod 2017, 4-14).

Важливою умовою для зміни ситуації є усвідомлення ролі ЗМІ в організації широкого суспільного діалогу з проблем меморіальних ініціатив, того діалогу, який би виходив за межі інтересів окремих політичних чи професійних співтовариств та сприяв усвідомленню того, що пам'ятники є не лише ідеологічним ресурсом чи інструментом символічного маркування території, але й засобом створення образу міста, який може бути привабливим чи навпаки. Значною мірою від цього образу залежить подальша доля і міста, і його мешканців.

References / Бібліографія

Amirkhanian, N. Pamiatnik Beketovu poiavitsia pered KhISI. *Vechernii Khar'kov*, 15 ianvaria, 2007. Available at: <<https://vecherniy.kharkov.ua/news/8345/>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Амирханян, Н. Памятник Бекетову появится перед ХИСИ. *Вечерний Харьков*, 15 января, 2007. Available at: <<https://vecherniy.kharkov.ua/news/8345/>> [Accessed: 11 December 2019].

Angorskaia, L. V Khar'kove počtili pamiat' pogibshih v Afganistane: moleben i vozlozhenie tsvetov. *RedPost. Gorodskoi dozor*, 15 fevralia, 2012. Available at: <<http://dozor.kharkov.ua/1000981/zhizn/obwestvo/1104415.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Ангорская, Л. В Харькове почтили память погибших в Афганистане: молебен и возложение цветов. *РедПост. Городской дозор*,

15 февраля, 2012. Available at: <<http://dozor.kharkov.ua/1000981/zhizn/obwestvo/1104415.html>> [Accessed: 11 December 2019].

Vairachna, Iu. Zakokhani u fontani, «vukha KDB» i skrypal' na dakhu. Iz zhittia kharkivs'kykh pam'iatnykiv. *Ukrinform*, 13 travnia, 2018. Available at: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2456438-zakohani-u-fontanivuha-kdb-i-skrypal-na-dahu-iz-zitta-harkivskih-pamatnikiv.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

Байрачна, Ю. Закохані у фонтані, «вуха КДБ» і скрипаль на даху. Із життя харківських пам'ятників. *Ukrinform*, 13 травня, 2018. Available at: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2456438-zakohani-u-fontanivuha-kdb-i-skrypal-na-dahu-iz-zitta-harkivskih-pamatnikiv.html>> [Accessed: 11 December 2019].

Bakirov, V. S., Katrych, V. O., Azarienkov, M. O., Nazyrov, Z. F. ta in. *Informatsiino-analitychni materialy za pidsumkamy 2016/2017 navchal'noho roku. Kharkivs'kyi natsional'nyi universytet imeni V. N. Karazina*. Kharkiv, 2017. (In Ukrainian)

Бакіров, В. С., Катрич, В. О., Азаренков, М. О., Назиров, З. Ф. та ін. *Інформаційно-аналітичні матеріали за підсумками 2016 / 2017 навчального року. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*. Харків, 2017.

Bitner, A. Khar'kov zastaviat novymi pamiatnikami: v gorode poiavitsia eshche 5 monumentov. *Vgorode*, 7 avgusta, 2011. Available at: <<https://kh.vgorode.ua/news/sobytyia/68262/>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Битнер, А. Харьков заставят новыми памятниками: в городе появятся еще 5 монументов. *Vgorode*, 7 августа, 2011. Available at: <<https://kh.vgorode.ua/news/sobytyia/68262/>> [Accessed: 11 December 2019].

Bobin, V. Sdelannoe im zabyt' nevozmozhno. *Sloboda*, 6 oktiabria, 2000. (In Russian)

Бобин, В. Сделанное им забыть невозможно. *Слобода*, 6 октября, 2000.

Buriakovskaia, T. V Khar'kove otkryt pamiatnik Petru Shironinu. *Vremia*, 7 maia, 2005. (In Russian)

Буряковская, Т. В Харькове открыт памятник Петру Широнину. *Время*, 7 мая, 2005.

Dikan', F. V Khar'kove otkrylsia pamiatnik Alekseiu Alchevskomu. *MediaPort*, 23 avgusta, 2004. Available at: <<https://www.mediaport.ua/news/>

city/16368/v_harkove_otkryilsya_pamyatnik_alekseyu_alchevskomu__obnovleno_> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Дикань, Ф. В Харькове открылся памятник Алексею Алчевскому. *MediaPort*, 23 августа, 2004. Available at: <https://www.mediaport.ua/news/city/16368/v_harkove_otkryilsya_pamyatnik_alekseyu_alchevskomu__obnovleno_> [Accessed: 11 December 2019].

Gush, Iu. Iakym bude pam'iatnyk heroiam Nebesnoi Sotni – zalezhyt' vid usikh. *Spravzhnia varta*, 23 sichnia, 2017. Available at: <<https://varta.kharkov.ua/news/city/1127761>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

Гуш, Ю. Яким буде пам'ятник героям Небесної Сотні – залежить від усіх. *Справжня варта*, 23 січня, 2017. Available at: <<https://varta.kharkov.ua/news/city/1127761>> [Accessed: 11 December 2019].

Kak vybirali glavnoe «odoroblo» Khar'kova. *Nakipelo*, 3 fevralia, 2017. Available at: <<https://nakipelo.ua/kak-vybirali-glavnoe-odoroblo-harkova/>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Как выбирали главное «одоробло» Харькова. *Накунело*, 3 февраля, 2017. Available at: <<https://nakipelo.ua/kak-vybirali-glavnoe-odoroblo-harkova/>> [Accessed: 11 December 2019].

Kas'ianov, H. (red.). *Polityka i pam"iat'. Dnipro – Zaporizhzhia – Odesa – Kharkiv. Vid 1990-kh do s'ohodni*. L'viv, 2018. (In Ukrainian)

Касьянов, Г. (ред.). *Політика і пам'ять. Дніпро – Запоріжжя – Одеса – Харків. Від 1990-х до сьогодні*. Львів, 2018.

Khar'kov ne khochet stroit' v gorode Memorial zhertvam golodomora. *Podrobnosti*, 19 marta, 2007. Available at: <<https://podrobnosti.ua/406860-harkov-ne-hochet-stroit-v-gorode-memorial-zhertvam-golodomora.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Харьков не хочет строить в городе Мемориал жертвам голодомора. *Подробности*, 19 марта, 2007. Available at: <<https://podrobnosti.ua/406860-harkov-ne-hochet-stroit-v-gorode-memorial-zhertvam-golodomora.html>> [Accessed: 11 December 2019].

Khar'kovchane ukrasiat pamiatnik Grigoriuu Skovorode tsvetami. *Kharkiv Today*, 7 noiabria, 2016. Available at: <<https://2day.kh.ua/harkovchane-ukrasyat-pamyatnik-grigoriyu-skovorode-tsvetami/>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Харьковчане украсят памятник Григорию Сковороде цветами. *Kharkiv Today*, 7 ноября, 2016. Available at: <<https://2day.kh.ua/harkovchane-ukrasyat-pamyatnik-grigoriyu-skovorode-tsvetami/>> [Accessed: 11 December 2019].

Khar'kovskii gradsovet prinial reshenie vynesiti na povtornoe rassmotrenie proekt ustanovki pamiatnika arhitektoru A. Beketovu. *Status Quo*, 28 oktiabria, 2006. Available at: <http://www.sq.com.ua/rus/news/kultura/28.10.2006/harkovskij_gradsovet_prinyal_reshenie_vynesti_na_povtornoe_rassmotrenie_proekt_ustanovki_pamyatnika/> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Харьковский градсовет принял решение вынести на повторное рассмотрение проект установки памятника архитектору А. Бекетову. *Status Quo*, 28 октября, 2006. Available at: <http://www.sq.com.ua/rus/news/kultura/28.10.2006/harkovskij_gradsovet_prinyal_reshenie_vynesti_na_povtornoe_rassmotrenie_proekt_ustanovki_pamyatnika/> [Accessed: 11 December 2019].

Kholmanskaia, L. Tragediia, zapечатlennaia v kamne. *Vechernii Khar'kov*, 23 avgusta, 2005. (In Russian)

Холманская, Л. Трагедия, запечатленная в камне. *Вечерний Харьков*, 23 августа, 2005.

Kolesnik, V. Arkhitektor bez mesta. *MediaPort*. 2006. Available at: <http://www.media-objektiv.com/pages.php?gazeta_id=234&material_id=16&page=2> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Колесник, В. Архитектор без места. *MediaPort*. 2006. Available at: <http://www.media-objektiv.com/pages.php?gazeta_id=234&material_id=16&page=2> [Accessed: 11 December 2019].

Korsunskii, V. Zhil, kak uchil, i uchil, kak zhil. *Vremia*, 4 sentiabria, 1992. (In Russian)

Корсунский, В. Жил, как учил, и учил, как жил. *Время*, 4 сентября, 1992.

Kozachenko, P. Kakie pamiatniki khotiat ustanovit' khar'kovchane. *RedPost. Gorodskoi dozor*, 10 iulia, 2013. Available at: <<http://dozor.kharkov.ua/news/social/1141242.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Козаченко, П. Какие памятники хотят установить харьковчане. *РедПост. Городской дозор*, 10 июля, 2013. Available at: <<http://dozor.kharkov.ua/news/social/1141242.html>> [Accessed: 11 December 2019].

Kutnova, Ie., Lukhanin, I. U Kharkovi vidkryly pam'iatnyk Hryhoriuu Skovorodi. *Khar'kovskie izvestiia*, 9 zhovtnia, 2012. Available at: <<http://izvestia.kharkov.ua/tv-proekty/hi/381/1123812.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

Кутнова, Є., Лукханін, І. У Харкові відкрили пам'ятник Григорію Сковороді. *Харьковские известия*, 9 жовтня, 2012. Available at: <<http://izvestia.kharkov.ua/tv-proekty/hi/381/1123812.html>> [Accessed: 11 December 2019].

Kuzubov, D. Letiashchie zhuravli iz stali. V Khar'kove prezentovali proekt pamiatnika Geroiam Nebesnoi Sotni. *Kharkiv Today*, 23 maia, 2018. Available at: <<https://2day.kh.ua/letyashhie-zhuravli-iz-stali-v-harkove-prezentovali-proekt-pamyatnika-geroyam-nebesnoj-sotni/>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Кузубов, Д. Летящие журавли из стали. В Харькове презентovali проект памятника Героям Небесной Сотни. *Kharkiv Today*, 23 мая, 2018. Available at: <<https://2day.kh.ua/letyashhie-zhuravli-iz-stali-v-harkove-prezentovali-proekt-pamyatnika-geroyam-nebesnoj-sotni/>> [Accessed: 11 December 2019].

L'vov, A. Okazyvaetsia pamiatnik Lomonosovu, otkrytyi vchera v Khar'kove, 13 let prolezhal na sklade. *Vremia*, 26 ianvaria, 2002. (In Russian)

Львов, А. Оказывается памятник Ломоносову, открытый вчера в Харькове, 13 лет пролежал на складе. *Время*, 26 января, 2002.

Logvunenکو, L. Skorbotu v ochah angela. *Slobids'kyi Kraj*, 26 grudnia, 1995. (In Ukrainian)

Логвиненко, Л. Скорбота в очах ангела. *Слобідський Край*, 26 грудня, 1995.

Liusie vid bratvy: Komu naspravdi Kernes postaviv pam'iatnyk u skveri Gurchenko. *Depo Khar'kov*, 20 lypnia, 2018. Available at: <<https://kh.depo.ua/ukr/kh/lyusyie-vid-bratvi-komu-naspravdi-kernes-postaviv-pam-yatnik-u-skveri-gurchenko-foto-20180720809277>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

Люсе від братви: Кому насправді Кернес поставив пам'ятник у сквері Гурченко. *Деро Харьков*, 20 липня, 2018. Available at: <<https://kh.depo.ua/ukr/kh/lyusyie-vid-bratvi-komu-naspravdi-kernes-postaviv-pam-yatnik-u-skveri-gurchenko-foto-20180720809277>> [Accessed: 11 December 2019].

Makarenko, G. U Kharkovi obyraiut' proekt arkhitekturnogo kompleksu pro kosmichni zaslugy. *S'ohodni*, 11 veresnia, 2015. Available at: <<https://www.segodnya.ua/regions/kharkov/v-harkove-vybirayut-proekt-arhitekturnogo->

kompleksa-o-kosmicheskikh-zaslugah-651144.html> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

Макаренко, Г. У Харкові обирають проєкт архітектурного комплексу про космічні заслуги. *Сьогодні*, 11 вересня, 2015. Available at: <<https://www.segodnya.ua/regions/kharkov/v-harkove-vybirayut-proekt-arhitekturnogo-kompleksa-o-kosmicheskikh-zaslugah-651144.html>> [Accessed: 11 December 2019].

Mirer, P. Bezymiannyi konkurs. Kak vybirali proekt pamiatnika Sviashchennomucheniku Aleksandru? *MediaPort*, 23 gekabria, 2009. Available at: <<http://www.mediaport.ua/news/city/68386>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Мирер, П. Безымянный конкурс. Как выбирали проєкт памятника Священномученику Александру? *MediaPort*, 23 декабрия, 2009. Available at: <<http://www.mediaport.ua/news/city/68386>> [Accessed: 11 December 2019].

Moskvina, I. 50-ia parallel' v Khar'kove – «makushka zemli» ili bassein s sharom. *MediaPort*, 15 dekabria, 2004. Available at: <<http://www.mediaport.ua/news/city/19975>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Москвина, И. 50-я параллель в Харькове – «макушка земли» или бассейн с шаром. *MediaPort*, 15 декабрия, 2004. Available at: <<http://www.mediaport.ua/news/city/19975>> [Accessed: 11 December 2019].

Na Ukraine odkryli pamiatnik Gurchenko s orfograficheskimi oshibkami. *Lenta.ru*, 20 iiulia, 2018. Available at: <<https://lenta.ru/news/2018/07/20/gurchenko/>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

На Украине открыли памятник Гурченко с орфографическими ошибками. *Lenta.ru*, 20 июля, 2018. Available at: <<https://lenta.ru/news/2018/07/20/gurchenko/>> [Accessed: 11 December 2019].

Narizhna, L. Pamiatnik na ploshchadi Svobody: sud priznal konkurs proektov nezakonnyim. *MediaPort*, 29 marta, 2017. Available at: <<https://www.mediaport.ua/pamyatnik-na-ploshchadi-svobody-sud-priznal-konkurs-proektov-nezakonnym>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Нарижна, Л. Памятник на площади Свободы: суд признал конкурс проєктов незаконным. *MediaPort*, 29 марта, 2017. Available at: <<https://www.mediaport.ua/pamyatnik-na-ploshchadi-svobody-sud-priznal-konkurs-proektov-nezakonnym>> [Accessed: 11 December 2019].

Narizhna, L. V Khar'kove odkryli vystavku proektov pamiatnika Geroev Nebesnoi sotni. *MediaPort*. 24 ianvaria, 2017. Available at: <<https://www>.

mediaport.ua/v-harkove-otkryli-vystavku-proektov-pamyatnika-geroev-nebesnoy-sotni> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Нарижна, Л. В Харькове открыли выставку проектов памятника Героев Небесной сотни. *MediaPort*, 24 января, 2017. Available at: <<https://www.mediaport.ua/v-harkove-otkryli-vystavku-proektov-pamyatnika-geroev-nebesnoy-sotni>> [Accessed: 11 December 2019].

Nash pamiatnik Nezavisimosti nazvali aliapovatym. *Vremia*, 28 noiabria, 2009. (In Russian)

Наш памятник Независимости назвали аляповатым. *Время*, 28 ноября, 2009.

Novye pamiatniki Khar'kova: gde, komu i pochemu? *Status Quo*, 21 avgusta, 2017. Available at: <https://www.sq.com.ua/rus/news/teksty/21.08.2017/novye_pamyatniki_harkova_gde_komu_i_pochemu/> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Новые памятники Харькова: где, кому и почему? *Status Quo*, 21 августа, 2017. Available at: <https://www.sq.com.ua/rus/news/teksty/21.08.2017/novye_pamyatniki_harkova_gde_komu_i_pochemu/> [Accessed: 11 December 2019].

Obshchestvennost' dolzhna vybrat' proekt pamiatnika geroiam ATO v Khar'kove, kotoryi udovletvorit bol'shinstvo. *Interfaks-Ukraina*, 15 noiabria, 2016. Available at: <<https://interfax.com.ua/news/general/384074.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Общественность должна выбрать проект памятника героям АТО в Харькове, который удовлетворит большинство. *Интерфакс-Украина*, 15 ноября, 2016. Available at: <<https://interfax.com.ua/news/general/384074.html>> [Accessed: 11 December 2019].

Ot indiiskikh bozhestv do shveinoi mashinki: kakie zabavnye pamiatniki vstrechaiutsia na ulitsakh Khar'kova. *057.ua*, 21 avgusta, 2013. Available at: <<https://www.057.ua/news/365379/ot-indijskih-bozestv-do-svejnoj-masinki-kakie-zabavnye-pamatniki-vstrecautsa-na-ulicah-harkova-foto>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

От индийских божеств до швейной машинки: какие забавные памятники встречаются на улицах Харькова. *057.ua*, 21 августа, 2013. Available at: <<https://www.057.ua/news/365379/ot-indijskih-bozestv-do-svejnoj-masinki-kakie-zabavnye-pamatniki-vstrecautsa-na-ulicah-harkova-foto>> [Accessed: 11 December 2019].

Otkrytie pamiatnika Il'e Mechnikovu v Khar'kove perenositsia na polgoda. *Mediaport*, 9 aprelia, 2004. Available at: <https://www.mediaport.ua/news/city/23169/otkryitie_pamyatnika_ile_mechnikovu_v_harkove_perenositsya_na_polgoda> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Открытие памятника Илье Мечникову в Харькове переносится на полгода. *Mediaport*, 9 апреля, 2004. Available at: <https://www.mediaport.ua/news/city/23169/otkryitie_pamyatnika_ile_mechnikovu_v_harkove_perenositsya_na_polgoda> [Accessed: 11 December 2019].

Pam'iatnyk heroiam ATO u Khar'kovi maie buty odyn iak symvol iednannia – Svitlychna. *Ukrinform*, 20 sichnia, 2017. Available at: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2160208-pamatnik-geroam-ato-u-harkovi-mae-buti-odin-ak-simvol-ednanna-svitlicna.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

Памятник героям АТО у Харкові має бути один як символ єднання – Світлична. *Укрінформ*, 20 січня, 2017. Available at: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2160208-pamatnik-geroam-ato-u-harkovi-mae-buti-odin-ak-simvol-ednanna-svitlicna.html>> [Accessed: 11 December 2019].

Pamiatnik Liudmile Gurchenko vylupilsia iz «lichinki Kernesa» – istorik. *Antikor*, 20 iiulia, 2018. Available at: <http://antikor.com.ua/articles/248912-pamjatnik_ljudmile_gurchenko_vylupilsja_iz_lichinki_kernesa__istorik> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Памятник Людмиле Гурченко вылупился из «личинки Кернеса» – историк. *Антикор*, 20 июля, 2018. Available at: <http://antikor.com.ua/articles/248912-pamjatnik_ljudmile_gurchenko_vylupilsja_iz_lichinki_kernesa__istorik> [Accessed: 11 December 2019].

Pamiatnik pokrovitelju Khar'kova otkryli i osvياتили na rekonstruirovannoї Aleksandrovskoї ploshchadi. *Status Quo*, 23 avgusta, 2010. Available at: <http://www.sq.com.ua/rus/news/obschestvo/23.08.2010/pamyatnik_pokrovitelyu_harkova_otkryli_i_osvyatili_na_rekonstruirovannoј_aleksandrovskoј_ploshchadi/> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Памятник покровителю Харькова открыли и освятили на реконструированной Александровской площади. *Status Quo*, 23 августа, 2010. Available at: <http://www.sq.com.ua/rus/news/obschestvo/23.08.2010/pamyatnik_pokrovitelyu_harkova_otkryli_i_osvyatili_na_rekonstruirovannoј_aleksandrovskoј_ploshchadi/> [Accessed: 11 December 2019].

Pamiatnik professoru L. Girshmanu otkryt na territorii 14-i gorodskoї oftal'mologicheskoi kliniki v Khar'kove. *Status Quo*, 15 oktiabria, 2009.

Available at: <http://www.sq.com.ua/rus/news/obschestvo/15.10.2009/pamyatnik_professoru_l_girshmanu_otkryt_na_territorii_14_j_gorodskoj_ofthalmologicheskoi_kliniki_v/> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)
Памятник профессору Л. Гиришману открыт на территории 14-й городской офтальмологической клиники в Харькове. *Status Quo*, 15 октября, 2009. Available at: <http://www.sq.com.ua/rus/news/obschestvo/15.10.2009/pamyatnik_professoru_l_girshmanu_otkryt_na_territorii_14_j_gorodskoj_ofthalmologicheskoi_kliniki_v/> [Accessed: 11 December 2019].

Pamiatniki L. Girshmanu i L. Kurbasu planiruetsia ustanovit' v Khar'kove. *Status Quo*, 11 iunija, 2009. Available at: <http://www.sq.com.ua/rus/news/obschestvo/11.06.2009/pamyatniki_l_girshmanu_i_l_kurbasu_planiruetsia_ustanovit_v_harkove/> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)
Памятники Л. Гиришману и Л. Курбасу планируется установить в Харькове. *Status Quo*, 11 июня, 2009. Available at: <http://www.sq.com.ua/rus/news/obschestvo/11.06.2009/pamyatniki_l_girshmanu_i_l_kurbasu_planiruetsia_ustanovit_v_harkove/> [Accessed: 11 December 2019].

Pamiatniki uchenym D. Bagaleiu i A. Liapunovu otkryli v Khar'kove. *Status Quo*, 17 noiabria, 2010. Available at: <http://www.sq.com.ua/rus/news/obschestvo/17.11.2010/pamyatniki_uchenym_dbagaleyu_i_alyapunovu_otkryli_v_harkove/> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)
Памятники ученым Д. Багалею и А. Ляпунову открыли в Харькове. *Status Quo*, 17 ноября, 2010. Available at: <http://www.sq.com.ua/rus/news/obschestvo/17.11.2010/pamyatniki_uchenym_dbagaleyu_i_alyapunovu_otkryli_v_harkove/> [Accessed: 11 December 2019].

Pavlenko, E. Khar'kov, Liusia, «Kernessans». Pochemu nas tak besit pamiatnik Gurchenko? *Ob'ektiv*, 23 iulia, 2018. Available at: <<https://www.objectiv.tv/subjectively/2018/07/23/harkov-lyusya-kernessans-pochemu-nas-tak-besit-pamyatnik-gurchenko/>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Павленко, Е. Харьков, Люся, «Кернессанс». Почему нас так бесит памятник Гурченко? *Объектив*, 23 июля, 2018. Available at: <<https://www.objectiv.tv/subjectively/2018/07/23/harkov-lyusya-kernessans-pochemu-nas-tak-besit-pamyatnik-gurchenko/>> [Accessed: 11 December 2019].

Pervomu zamestiteliu Kernesa ponravilsia proekt pamiatnika Geroiam Nebesnoi sotni. *MediaPort*, 2 noiabria, 2018. Available at: <<https://>

www.mediaport.ua/pervomu-zamestitelyu-kernesa-ponravilsya-proekt-pamyatnika-geroyam-nebesnoy-sotni> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Первому заместителю Кернеса понравился проект памятника Героям Небесной сотни. *MediaPort*, 2 ноября, 2018. Available at: <<https://www.mediaport.ua/pervomu-zamestitelyu-kernesa-ponravilsya-proekt-pamyatnika-geroyam-nebesnoy-sotni>> [Accessed: 11 December 2019].

Pobeditelem blits-konkursa na luchshii pamiatnik sviashchennomucheniku Aleksandru stala skulptor A. Ivanova. *Status Quo*, 22 dekabria, 2009. Available at: <http://www.sq.com.ua/rus/news/obschestvo/22.12.2009/pobeditelem_blic_konkursa_na_luchshij_pamyatnik_svyaschennomucheniku_aleksandru_stala_skulptor_a/> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)
Победителем блиц-конкурса на лучший памятник священномученику Александру стала скульптор А. Иванова. *Status Quo*, 22 декабря, 2009. Available at: <http://www.sq.com.ua/rus/news/obschestvo/22.12.2009/pobeditelem_blic_konkursa_na_luchshij_pamyatnik_svyaschennomucheniku_aleksandru_stala_skulptor_a/> [Accessed: 11 December 2019].

Politicheskaia liubov'. V Khar'kove otmetili Den' vlyublennykh. *MediaPort*, 14 fevralia, 2011. Available at: <https://www.mediaport.ua/news/city/75736/politicheskaya_lyubov_v_harkove_otmetili_den_vlyublennykh> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Политическая любовь. В Харькове отметили День влюблённых. *MediaPort*, 14 февраля, 2011. Available at: <https://www.mediaport.ua/news/city/75736/politicheskaya_lyubov_v_harkove_otmetili_den_vlyublennykh> [Accessed: 11 December 2019].

Posokhov, S. Kharkivs'ki studbativtsi. *Slobids'kyi krai [Sloboda Region]*, 18 kvitnia, 2003. (In Ukrainian)

Посохов, С. Харківські студбатівці. *Слобідський край*, 18 квітня, 2003.

Posokhov, S. I. «Neponiatnyi» VS «Neponiatyi» V. N. Karazin: kommentarii, remarki, apologiia. *Dialog so vremenem [Dialogue With Time]*, vyp. 51, 2015, s. 64-93. (In Russian)

Посохов, С. И. «Непонятный» VS «Непонятый» В. Н. Каразин: комментарии, ремарки, апология. *Диалог со временем*, вып. 51, 2015, с. 64-93.

Posokhov, S. I. Profesiini istoryky i polityka pam"iati v kharkivs'komu rehioni (doba nezaleznoi Ukrainy). U zb.: *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Istoryk na zlamakh istorii: dosvid perezhyvannia*. Dnipro, 2017, s. 277-291. (In Ukrainian)

Посохов, С. І. Професійні історики і політика пам'яті в харківському регіоні (доба незалежної України). У зб.: *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Історик на зламах історії: досвід переживання*. Дніпро, 2017, с. 277-291.

Romanovskiy, V. I do pravnikov pryishov Skovoroda. *Vechirniy Kharkiv*, 28 travnia, 1992. (In Ukrainian)

Романовский, В. І до правників прийшов Сковорода. *Вечірній Харків*, 28 травня, 1992.

Samye strannye pamiatniki Khar'kova. *Status Quo*, 27 sentiabria, 2018. Available at: <https://www.sq.com.ua/rus/news/polezno_znat/27.09.2018/samye_strannye_pamyatniki_harkova_putevoditel/> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian).

Самые странные памятники Харькова. *Status Quo*, 27 сентября, 2018. Available at: <https://www.sq.com.ua/rus/news/polezno_znat/27.09.2018/samye_strannye_pamyatniki_harkova_putevoditel/> [Accessed: 11 December 2019]

Shekera, S. V Khar'kove razgoraetsia kul'turnyi skandal. *MediaPort*, 10 dekabria, 2003. Available at: <https://www.mediaport.ua/news/city/9627/v_harkove_razgoraetsya_kulturniy_skandal/> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian).

Шекера, С. В Харькове разгорается культурный скандал. *MediaPort*, 10 декабря, 2003. Available at: <https://www.mediaport.ua/news/city/9627/v_harkove_razgoraetsya_kulturniy_skandal/> [Accessed: 11 December 2019].

Skandal'nyi pamiatnik skoro otkroiut v Khar'kove. *Gorod X*, 18 iulia, 2018. Available at: <<https://gx.net.ua/obshhestvo/region/skandalnyj-pamyatnik-na-dnyah-poyavitsya-v-harkove.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian).

Скандальный памятник скоро откроют в Харькове. *Город X*, 18 июля, 2018. Available at: <<https://gx.net.ua/obshhestvo/region/skandalnyj-pamyatnik-na-dnyah-poyavitsya-v-harkove.html>> [Accessed: 11 December 2019].

Sklokina, I. Vshanutannia Nebesnoi Sotni ta zahyblykh v ATO na Skhodi ta Pivdni Ukrainy. *Historians*. 2018. Available at: <<http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2545-irina-sklokina-vshanutannya-nebesnoji-sotni-ta-zagiblikh-v-ato-na-skhodi-ta-pivdni-ukrajini>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

Склокіна, І. Вшанування Небесної Сотні та загиблих в АТО на Сході та Півдні України. *Historians*. 2018. Available at: <<http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2545-irina-sklokina-vshanutannya-nebesnoji-sotni-ta-zagiblikh-v-ato-na-skhodi-ta-pivdni-ukrajini>> [Accessed: 11 December 2019].

Sobolevskii, V., Litvinov, V. Ukhodili na front batal'ony. *Vechernii Khar'kov*, 29 oktiabria, 1999. (In Russian)

Соболевский, В., Литвинов, В. Уходили на фронт батальоны. *Вечерний Харьков*, 29 октября, 1999.

Sokolova, A. V Khar'kove prodliili konkurs proektov pamiatnika Geroiam Nebesnoi sotni. *MediaPort*, 25 noiabria, 2016. Available at: <<https://www.mediaport.ua/v-harkove-prodlili-konkurs-proektov-pamyatnika-geroyam-nebesnoy-sotni>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Соколова, А. В Харькове продлили конкурс проектов памятника Героям Небесной сотни. *MediaPort*, 25 ноября, 2016. Available at: <<https://www.mediaport.ua/v-harkove-prodlili-konkurs-proektov-pamyatnika-geroyam-nebesnoy-sotni>> [Accessed: 11 December 2019].

Strel'nik, I. Pamiatnik Nezavisimosti preobrazil ploshchad' v Khar'kove. *Vechernii Khar'kov*, 22 avgusta, 2012. Available at: <<https://vecherniy.kharkov.ua/news/67635>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Стрельник, И. Памятник Независимости преобразил площадь в Харькове. *Вечерний Харьков*, 22 августа, 2012. Available at: <<https://vecherniy.kharkov.ua/news/67635>> [Accessed: 11 December 2019].

Strel'nik, I. Tri khar'kovskih pamiatnika dostoiny Knigi rekordov Ginnessa. *Vechernii Khar'kov*, 16 iulia, 2018. Available at: <<https://vecherniy.kharkov.ua/news/147210/>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Стрельник, И. Три харьковских памятника достойны Книги рекордов Гиннеса. *Вечерний Харьков*, 16 июля, 2018. Available at: <<https://vecherniy.kharkov.ua/news/147210/>> [Accessed: 11 December 2019].

Stryiek, T. *Nevlovni katehorii: narysy pro istoriiu i polityku u suchasnykh Ukraini, Pol'shchi ta Rosii*. Kyiv, 2015. (In Ukrainian)

Стриєк, Т. *Невловні категорії: нариси про історію і політику у сучасних Україні, Польщі та Росії*. Київ, 2015.

Taranenko, M. Na postamenti – «marshal pisni». *Slobids'kyi kraj*, 4 zhovtnia, 2001. (In Ukrainian)

Тараненко, М. На постаменті – «маршал пісні». *Слобідський край*, 4 жовтня, 2001.

Taranenko, M. Na vulytsi svogo imeni. *Slobids'kyi kraj*, 23 serpnia, 2005. (In Ukrainian)

Тараненко, М. На вулиці свого імені. *Слобідський край*, 23 серпня, 2005.

Tarasova, L. I vechnyi boi dobra so zlom... *Vechernii Khar'kov*, 17 ianvaria, 1995. (In Russian)

Тарасова, Л. И вечный бой добра со злом... *Вечерний Харьков*, 17 января, 1995.

Tsentr Kharkova prykrasiat' bohyniu Nike. *UNIAN*, 28 chervnia, 2011. Available at: <<https://www.unian.ua/kharkiv/511842-tsentr-harkova-prikrasyat-bogineyu-nike-foto.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

Центр Харкова прикрасять богинею Ніке. *УНІАН*, 28 червня, 2011. Available at: <<https://www.unian.ua/kharkiv/511842-tsentr-harkova-prikrasyat-bogineyu-nike-foto.html>> [Accessed: 11 December 2019].

U Kharkovi «zakvitly» pam'iatnyku chornobyl'tsiam. *DepoKhar'kov*, 26 kvitnia, 2016. Available at: <<https://kh.depo.ua/rus/kh/u-harkovi-zakvitli-pam-yatniki-chornobiltsyam-26042016131300>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

У Харкові «заквітли» пам'ятники чорнобильцям. *ДероХарьков*, 26 квітня, 2016. Available at: <<https://kh.depo.ua/rus/kh/u-harkovi-zakvitli-pam-yatniki-chornobiltsyam-26042016131300>> [Accessed: 11 December 2019].

U Kharkovi poznosyly pam'iatnyku komunistychnym vozhdiam. *BBC news*, 11 kvitnia, 2015. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150411_kharkiv_monuments_rl> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

У Харкові позносили пам'ятники комуністичним вождям. *BBC news*, 11 квітня, 2015. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150411_kharkiv_monuments_rl> [Accessed: 11 December 2019].

U Kharkovi vybraly naikrashchyi eskiz dlia pam'iatnyka Vysots'komu. *Korrespondent.net*, 11 lypnia, 2012. Available at: <<https://korrespondent.net/showbiz/1370640-v-harkove-vybrali-luchshij-eskiz-dlya-pamyatnika-vysockomu>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

У Харкові вибрали найкращий ескіз для пам'ятника Висоцькому. *Korrespondent.net*, 11 липня, 2012. Available at: <<https://korrespondent.net/showbiz/1370640-v-harkove-vybrali-luchshij-eskiz-dlya-pamyatnika-vysockomu>> [Accessed: 11 December 2019].

U Kharkovi vybraly pam'iatnyk Vysots'komu. *Ukrains'ka pravda*, 11 lypnia, 2012. Available at: <<https://www.pravda.com.ua/photo-video/2012/07/11/6968634/>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

У Харкові вибрали пам'ятник Висоцькому. *Українська правда*, 11 липня, 2012. Available at: <<https://www.pravda.com.ua/photo-video/2012/07/11/6968634/>> [Accessed: 11 December 2019].

U Kharkovi vidkryly pam'iatnyk vydatnomu uchenomu-kryminalistu. *DepoKharkiv*, 19 kvitnia, 2019. Available at: <<https://kh.depo.ua/ukr/kh/u-kharkovi-vidkrili-pamyatnik-vidatnomu-uchenomu-kriminalistu-20190419951181>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

У Харкові відкрили пам'ятник видатному ученому-криміналісту. *DepoХарків*, 19 квітня, 2019. Available at: <<https://kh.depo.ua/ukr/kh/u-kharkovi-vidkrili-pamyatnik-vidatnomu-uchenomu-kriminalistu-20190419951181>> [Accessed: 11 December 2019].

U Kharkovi vidnovyly pam'iatnyk Zhukovu. *РБК-Україна*, 6 travnia, 2018. Available at: <<https://styler.rbc.ua/ukr/zhizn/harkove-vosstanovili-pamyatnik-zhukovu-foto-1525618818.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

У Харкові відновили пам'ятник Жукову. *РБК-Україна*, 6 травня, 2018. Available at: <<https://styler.rbc.ua/ukr/zhizn/harkove-vosstanovili-pamyatnik-zhukovu-foto-1525618818.html>> [Accessed: 11 December 2019].

U Kharkovi vstanovleno skul'ptury studentiv meduniversytetu. *Ukrinform*, 16 chervnia, 2018. Available at: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2481472-u-harkovi-vstanovleno-skulpturi-studentiv-meduniversitetu.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

У Харкові встановлено скульптури студентів медуніверситету. *Ukrinform*, 16 червня, 2018. Available at: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2481472-u-harkovi-vstanovleno-skulpturi-studentiv-meduniversitetu.html>> [Accessed: 11 December 2019].

U Kharkovi z'iyavysia pam'iatnyk programistu. *Korespondent.net*, 6 zhovtnia, 2010. Available at: <<https://ua.korrespondent.net/ukraine/1123491-u-harkovi-zyavivysya-pamyatnik-programistu>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian).

У Харкові з'явився пам'ятник програмісту. *Korespondent.net*, 6 жовтня, 2010. Available at: <<https://ua.korrespondent.net/ukraine/1123491-u-harkovi-zyavivysya-pamyatnik-programistu>> [Accessed: 11 December 2019].

U Kharkovi zatverdily eskiz monumenta «Zakhysnykam Ukrainy». *Ukrinform*, 19 serpnia, 2018. Available at: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2520611-u-harkovi-zatverdili-eskiz-monumenta-zahisnykam-ukraini.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

У Харкові затвердили ескіз монумента «Захисникам України». *Ukrinform*, 19 серпня, 2018. Available at: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2520611-u-harkovi-zatverdili-eskiz-monumenta-zahisnykam-ukraini.html>> [Accessed: 11 December 2019].

U Kharkovi znesly naibil'shoho Lenina Ukrainy. *BBC news*, 29 veresnia, 2014. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2014/09/140929_lenin_kharkiv_toppled_ag> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian).

У Харкові знесли найбільшого Леніна України. *BBC news*, 29 вересня, 2014. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2014/09/140929_lenin_kharkiv_toppled_ag> [Accessed: 11 December 2019].

Udod, O. A. Istorii ta istoryky u suchasnomu mediinomu prostori Ukrainy. U zb.: *Istyyk i vlada*. Kyiv, 2016. (In Ukrainian)

Удод, О. А. Історія та історики у сучасному медійному просторі України. У зб.: *Історик і влада*. Київ, 2016.

Udod, O. A. Istoryk iak publichnyi intelektual: ievropeis'kyi dosvid i ukrains'ki realii. *Kharkivs'kyi istoriohrafichnyi zbirnyk [Kharkiv Historiographical Review]*, vyp. 17, 2017, s. 4-14. (In Ukrainian)

Удод, О.А. Історик як публічний інтелектуал: європейський досвід і українські реалії. *Харківський історикогеографічний збірник*, вип. 17, 2017, с. 4-14.

V Khar'kove otkroiut semimetrovyi monument atamanu Sirku. *Newsroom*, 17 avgusta, 2017. Available at: <<https://newsroom.kh.ua/news/v-harkove-otkroyut-semimetrovyu-monument-atamanu-sirku>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

В Харькове откроют семиметровый монумент атаману Сирку. *Newsroom*, 17 августа, 2017. Available at: <<https://newsroom.kh.ua/news/v-harkove-otkroyut-semimetrovyu-monument-atamanu-sirku>> [Accessed: 11 December 2019].

V Khar'kove otkryli pamiatnik Vladimiru Vysotskomu. *Khar'kovskie izvestiia*, 5 sentiabria, 2013. Available at: <<http://izvestia.kharkov.ua/SpecPro/hi-v-gor-rayonah/801/874/1145448.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

В Харькове открыли памятник Владимиру Высоцкому. *Харьковские известия*, 5 сентября, 2013. Available at: <<http://izvestia.kharkov.ua/SpecPro/hi-v-gor-rayonah/801/874/1145448.html>> [Accessed: 11 December 2019].

V Khar'kove pochtily pamiat' voinov-internatsionalistov. *Nakupilo*, 15 fevralia, 2016. Available at: <<https://nakipelo.ua/uk/v-harkove-pochtili-pamyat-voinov-internatsionalistov/>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

В Харькове почтили память воинов-интернационалистов. *Накупило*, 15 февраля, 2016. Available at: <<https://nakipelo.ua/uk/v-harkove-pochtili-pamyat-voinov-internatsionalistov/>> [Accessed: 11 December 2019].

V Khar'kove poiavitsia pamiatnik voenam ATO. *057.ua*, 15 ianvaria, 2016. Available at: <<https://www.057.ua/news/1090077/v-harkove-poavitsa-pamatnik-voenam-ato>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

В Харькове появится памятник воинам АТО. *057.ua*, 15 января, 2016. Available at: <<https://www.057.ua/news/1090077/v-harkove-poavitsa-pamatnik-voenam-ato>> [Accessed: 11 December 2019].

V Khar'kove poiavitsia tri novykh pamiatnika. *Kharkiv Today*, 21 dekabria, 2018. Available at: <<https://2day.kh.ua/v-harkove-poyavitsya-tri-novyh-pamyatnika/>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

В Харькове появится три новых памятника. *Kharkiv Today*, 21 декабря, 2018. Available at: <<https://2day.kh.ua/v-harkove-poyavitsya-tri-novyh-pamyatnika/>> [Accessed: 11 December 2019].

V Khar'kove snesli pamiatnik Nezavisimosti Ukrainy. Narod ustal ot «pokrashchennia»? *Fraza.ua*, 7 iiulia, 2012. Available at: <https://fraza.ua/foto/144405-v_harkove_snesli_pamyatnik_nezavisimosti_ukrainy_narod_ustal_ot_pokraschennya> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

В Харькове снесли памятник Независимости Украины. Народ устал от «покрашчення». *Фраза.юа*, 7 июля, 2012. Available at: <https://fraza.ua/foto/144405-v_harkove_snesli_pamyatnik_nezavisimosti_ukrainy_narod_ustal_ot_pokraschennya> [Accessed: 11 December 2019].

V Khar'kove vozle universiteta Karazina postavili pamiatniki trem Nobelevskim laureatam. *Kharkiv Today*, 23 aprelia, 2016. Available at: <<https://2day.kh.ua/v-harkove-k-karazinu-prisoedinilis-tri-nobeljata/>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

В Харькове возле университета Каразіна поставили памятники трем Нобелевским лауреатам. *Kharkiv Today*, 23 апреля, 2016. Available at: <<https://2day.kh.ua/v-harkove-k-karazinu-prisoedinilis-tri-nobeljata/>> [Accessed: 11 December 2019].

V Kharkovi poshkodyly biust profesoru Mieshchaninovu. *Spravzhnia varta*, 11 bereznia, 2017. Available at: <<https://varta.kharkov.ua/news/city/1131453>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

В Харкові пошкодили бюст професору Мещанінову. *Справжня варт*, 11 березня, 2017. Available at: <<https://varta.kharkov.ua/news/city/1131453>> [Accessed: 11 December 2019].

V Nemyshlianskom raione vozlozhili tsvety k pamiatniku chernobyl'tsam. *RedPost. Gorodskoj dozor*, 14 dekabria, 2018. Available at: <<https://redpost.com.ua/news/social/1203990.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

В Немышлянском районе возложили цветы к памятнику чернобыльцам. *РедПост. Городской дозор*, 14 декабря, 2018. Available at: <<https://redpost.com.ua/news/social/1203990.html>> [Accessed: 11 December 2019].

Veteran ATO o pamiatnike boitsam: Pobedivshii projekt ne otrazhaet podvig i ne vyzyvaet emocii. *Kharkiv Today*, 14 noiabria, 2016. Available at: <<https://2day.kh.ua/43128-veteran-ato-o-pamatnile-boyzam-ato-proekt-ne-otrazhaet-podvig-i-ne-vsyzivaet-emosiy/>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Ветеран АТО о памятнике бойцам: Победивший проект не отражает подвиг и не вызывает эмоций. *Kharkiv Today*, 14 ноября, 2016. Available at: <<https://2day.kh.ua/43128-veteran-ato-o-pamatnile-boyzam-ato-proekt-ne-otrazet-podvig-i-ne-vsivaet-emosiy/>> [Accessed: 11 December 2019].

Vovk, O. I. *Postat' Vasyliia Karazina v istoriografii*. Kharkiv, 2016. (In Ukrainian)

Вовк, О. І. *Постать Василя Каразіна в історіографії*. Харків, 2016.

Vozlozheniem tsvetov k pamiatniku voinam-internatsionalistam v Khar'kove pochtili pamiat' pogibshikh v Afganistane. *RedPost. Gorodskoj dozor*, 15 fevralia, 2019. Available at: <<https://redpost.com.ua/news/social/1206163.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

Возложением цветов к памятнику воинам-интернационалистам в Харькове почтили память погибших в Афганистане. *РедПост. Городской дозор*, 15 февраля, 2019. Available at: <<https://redpost.com.ua/news/social/1206163.html>> [Accessed: 11 December 2019].

Iaroslavs'kyi podaruvav Kharkovu chervoyi pam'iatnyk. *UNIAN*, 17 lystopada, 2017. Available at: <<https://www.unian.ua/society/2249486-yaroslavskiy-podaruvav-harkovu-chergoviy-pamyatnik-foto.html>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

Ярославський подарував Харкову черговий пам'ятник. *УНІАН*, 17 листопада, 2017. Available at: <<https://www.unian.ua/society/2249486-yaroslavskiy-podaruvav-harkovu-chergoviy-pamyatnik-foto.html>> [Accessed: 11 December 2019].

Za pamiatnik Geroiam Nebesnoi Sotni golosuiut onlain. *Nakipelo*, 5 fevralia, 2017. Available at: <<https://nakipelo.ua/uk/za-pamyatnik-geroyam-nebesnoj-sotni-golosujut-onlajn>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

За пам'ятник Героям Небесної Сотні голосують онлайн. *Накупело*, 5 февраля, 2017. Available at: <<https://nakipelo.ua/za-pamyatnik-geroyam-nebesnoj-sotni-golosuyut-onlajn/>> [Accessed: 11 December 2019].

Zhurzhenko, T. Vshnovuuyuchy holod iak henotsyd: superechlyvi znachennia memorialiv zhertvam Holodomoru. *Ukraina Moderna*, 28 lystopada, 2015. Available at: <<http://uamoderna.com/md/zhurzhenko-holodomor-memorials>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Ukrainian)

Журженко, Т. Вшановуючи голод як геноцид: суперечливі значення меморіалів жертвам Голодомору. *Україна Модерна*, 28 листопада, 2015.

Available at: <<http://uamoderna.com/md/zhurzhenko-holodomor-memorials>> [Accessed: 11 December 2019].

V Khar'kove odkryli pamiatnik izvestnomu arkhitektoru Alekseiu Beketovu. *Glavnoe. Novosti. Analitika*, 30 avgusta, 2016. Available at: <<https://glavnoe.ua/news/n281682>> [Accessed: 11 December 2019]. (In Russian)

В Харькове открыли памятник известному архитектору Алексею Бекетову. *Главное. Новости. Аналитика*, 30 августа, 2016. Available at: <<https://glavnoe.ua/news/n281682>> [Accessed: 11 December 2019].

Kiselyova Yuliya Anatoliivna

Candidate of Historical Science, Associate Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: yu.a.kiselyova@karazin.ua

ORCID: 0000-0002-2571-8436

**MONUMENTAL SITES OF MEMORY IN KHARKIV:
MODERN PRACTICES OF MEDIA REPRESENTATION**

The article deals with the media coverage of memorial initiatives in Kharkiv during the era of Ukrainian independence. The study focuses on print and electronic media coverage of around 100 monuments and sculptural compositions constructed in the city between 1991 and 2019. When analyzing the body of publications, the author pays attention to the thematic spectrum and architectonics of messages about monumental sites of memory. The study finds that the intensity of the coverage of the installation and unveiling of monuments is not determined by the memorial value or merits of the commemorated historical figures. Other factors are more important – such as the participation of authorities in commemorative events. Furthermore, mass media rarely report the opinions of experts and city residents regarding sites of memory. It is often representatives of the authorities who are given the opportunity to voice the motives for commemoration and talk about the significance of memorial sites, rather than the immediate initiators, especially if the latter are not state institutions but public bodies. However, there have been positive changes in this area: independent and opposition media have begun to propose different practices

for covering the opening of monuments, centering precisely on the agents of memory and their motives. They are also expanding the thematic range of messages, more fully covering the process of decision-making and related discussions. In the author's view, these developments should be thought of not only as a counterweight to pro-government practices of covering memorial initiatives, but also as an important tool for shaping a culture of memory and building a civil society. In addition, broad public dialogue on memorial initiatives in the city between representatives of various political and professional communities is becoming more essential in the current climate. After all, there is a growing need and demand for seeing monumental sites of memory not only as an ideological resource or a tool for symbolic marking of territory, but also as a means of creating a positive and competitive image of the city.

Keywords: *monuments, mass media, sites of memory, commemorative events.*

Киселева Юлия Анатольевна

кандидат исторических наук, доцент

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Площадь Свободы, 4, 61022, Харьков, Украина

Email: yu.a.kiselyova@karazin.ua

ORCID: 0000-0002-2571-8436

МОНУМЕНТАЛЬНЫЕ МЕСТА ПАМЯТИ ХАРЬКОВА: СОВРЕМЕННЫЕ МЕДИЙНЫЕ ПРАКТИКИ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ

В статье идет речь об освещении средствами массовой информации мемориальных инициатив в г. Харькове периода независимой Украины. В центре исследования находятся новостные сообщения печатных и электронных периодических изданий, посвященные около 100 памятникам и скульптурным композициям, построенным в городе в течение 1991–2019 годов. При анализе массива публикаций обращалось внимание на тематический спектр и архитектуру сообщений о монументальных местах памяти. В результате было обнаружено, что широкий информационный резонанс относительно установки

и открытия памятников был обусловлен не столько ценностью памяти или заслугами исторических деятелей, память о которых увековечивалась, сколько другими факторами, в частности, зависел от участия представителей власти в коммеморативных мероприятиях. При этом СМИ редко сообщали мнение экспертов и жителей города относительно определенных мест памяти. На страницах СМИ часто именно представители власти озвучивают мотивы увековечивания и говорят о значении определенного места памяти вместо непосредственных инициаторов, особенно если последними выступают не государственные институции, а общественные организации. Одновременно фиксируется и другая тенденция: независимые и оппозиционные власти СМИ обращают больше внимания именно на агентов памяти и их мотивы, а также расширяют тематический спектр сообщений, более полно освещая процессы принятия решений и дискуссии, с этим связанные. По нашему мнению, последнее может быть осмыслено не только как противодействие устоявшимся практикам осуществления освещения в СМИ коммеморативных мероприятий, но и как важный инструмент формирования новой культуры памяти и построения гражданского общества. Кроме того, на современном этапе возрастает важность широкого общественного диалога относительно мемориальных инициатив в городе между представителями различных политических и профессиональных сообществ. Несомненно, востребованным становится восприятие монументальных мест памяти не только как идеологического ресурса или инструмента символического маркирования территории, но также средства создания положительного и конкурентного образа города.

Ключевые слова: памятники, медиа, места памяти, коммеморативные мероприятия, Харьков, история памяти.